

Лідія Кустарьова

ХРИСТИЯНСТВО ТА РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Досліджується питання впливу християнства на розвиток естетичної діяльності та естетичної свідомості Київської Русі. Окреслюються естетичні традиції, які зароджувались в ті часи.

Ключові слова: естетична свідомість, естетична діяльність, сакральне мистецтво, соборність, художня культура.

Наші часи позначені значним зростанням інтересу до проблем вітчизняної історії, витоків національної культури, філософії, етики, естетичної свідомості, ролі релігії і церкви в культуротворчому процесі. Київська Русь належить до таких величних епох в історії світової культури, які викликають захоплення нащадків. З часом змінюються естетичні теорії, художні стилі і напрями, але інтерес до культури Київської Русі не згасає. Такий інтерес цілком закономірний, адже знання свого родоводу, історичних і культурних надбань предків необхідне не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій сьогодні.

Історія світової культури переконливо доводить, що національні культури існують не автономно, а впливають одна на одну, взаємодіють та взаємозбагачуються. На процесі культурного взаємного розвитку досить суттєво позначається вплив релігії. Ця закономірність знаходить підтвердження в історії культури східнослов'янських народів.

Вплив християнства на історичний розвиток духовної культури України – важлива, складна і актуальна проблема, дослідженню якої присвячена значна кількість наукових публікацій, які розглядають як проблему в цілому, так і окремі її аспекти.

Актуальність таких досліджень зумовлена тим, що через засвоєння і, можливо, переосмислення певних етапів становлення естетичної думки прокладається шлях до більш глибокого і повного історичного знання, до філософського розуміння духовності сучасного українського суспільства, його культури, моралі, естетичної свідомості.

Результати дослідження просторового та часового образу, притаманного культурі Київської Русі, містить монографія А. Ю. Лустенка «Хронотоп Київської Русі як соціокультурний феномен». Важливо, що культура Київської Русі аналізується автором у контексті фундаментальних координат середньовічної духовності¹.

Проблема сакрального в естетичному процесі досліджується в монографії В. М. Шелюто "Естетизм сакрального". Автор здійснює аналіз категоріального апарату естетики з урахуванням значення категорії сакрального, яка є важливою для розкриття сутності естетичної свідомості та розвитку художнього процесу, його спрямованості, стильової та жанрової характеристики².

Насиченість давньоруської культури етичним змістом підкреслює О. Б. Киричок в монографії «Біля джерела української світськості: засади дружинної етики в культурі Київської Русі». Автор підкреслює, що існуюча в науковій літературі тенденція розглядати в культурі Київської Русі етичні моделі – церковну і світську є досить умовною, оскільки «вся давньоруська культура була пронизана християнсько-церковним світлом так само, як струменем світськості (і чітко відділити їх неможливо), вони обидві становили сукупний образ давньоруської філософської етичної культури»³.

Метою даної праці є аналіз впливу християнства не лише на церковну культуру, а й ту, що розвивалась під впливом церкви, на розвиток естетичної свідомості і естетичної діяльності Київської Русі.

Аналізуючи питання естетичної свідомості Київської Русі, в першу чергу слід розглядати естетику не як наукову галузь, а виявлення, втілення її ідей. Тобто мова повинна йти про основні напрямки розвитку естетичної діяльності в таких сферах суспільного життя, як мистецтво, філософія, релігія, мораль. В основі естетичної свідомості Київської Русі лежать погляди на світ як вияв мудрості, що знаходить своє втілення у гармонії, ритмі, красі світобудови. Таке розуміння суттєво впливає на розвиток художньої культури. Розмірковуючи про культуру, слід розрізнити те, що становило церковну культуру, і те, що розвивалось під впливом церкви, але до церковного життя безпосередньо не належало. Світська культура знаходиться під впливом образності і ідей християнства, осмислюючи в християнському дусі язичницькі уявлення. Це ставить перед сучасними дослідниками багато проблем. Відновлення контексту сприйняття пам'яток давньої культури потребує розуміння і християнських, і дохристиянських способів мислення.

Первісна міфологія була досить важливим ідейно-світоглядним матеріалом, на який у своєму розвитку могли спиратися форми суспільної свідомості. Міфологічні уявлення і після прийняття християнства залишалися важливим фактором духовного життя суспільства. За допомогою міфів люди намагалися з'ясувати проблеми походження світу, життя та смерті, добра і зла, краси, долі людини. Міфологічні образи та

вірування стимулювали розвиток фантазії народу і сприяли культивуванню героїчного епосу, календарно-обрядової поезії. З часом міфологічні образи втрачають реальну основу і сприймаються творцями фольклору як художні образи і символи, в яких народ втілював свої уявлення про красу, добро, ставлення до навколишньої діяльності. Писемні пам'ятки східних слов'ян не тільки зафіксували розвинену міфологічну традицію Київської Русі, але й самі значно збагатилися за рахунок цієї традиції, стали її органічним продовженням. Згодом міфологія стала тією основою, з якої витворилася жанрова система фольклору – казки, легенди, обряди.

Аналіз давньоруського фольклору переконливо свідчить, що практично всім його різноманітним формам притаманне естетичне світосприйняття. Було б помилкою вважати, що фольклор мав задовольняти лише естетичні потреби, у фольклорі знайшли відображення не лише естетичні ідеали народу, а й релігійні, філософські, морально-етичні уявлення, а також психологія, дидактика – тобто все, чим жив він, що бажав передати нащадкам. Навіть норми звичаєвого права фіксувалися в усній формі, запам'ятовувалися і відтворювалися.

Елементи язичництва тривалий час співіснували в українській культурі з християнством. Можна стверджувати, що до певної міри таке співіснування зберігається і сьогодні.

У фольклорі знання людини про себе, природне середовище, сили природи втілювалися не у формі констатації, а в узагальнених образах, що виступали як згустки суспільної думки, як її символи. Потреба фіксувати і узагальнювати спостереження спонукала до створення певних стереотипів, досконалих художніх форм. Фольклор був основою дохристиянських обрядів, які супроводжували людину протягом життя. Естетичний компонент не був головною метою, але саме він сприяв емоційному впливу будь-якого обряду, забезпечував духовну насолоду.

Дохристиянська естетична свідомість була спрямована на головне відношення людина–природа. Поряд із обожненням явищ природи та небесних світил слов'яни створили багато богів: бог неба – Сварог, сонця – Дажбог, бог грому і війни – Перун. Значне місце у давньослов'янській міфології посідали лісові і водяні демонічні істоти – русалки, мавки та ін. Представлені в опоетизованому світлі, вони могли і допомагати людям, і приносити нещастя.

Християнство до появи на східнослов'янських землях являло собою досить стійку релігійну систему богослужіння, закріплену положенням церковного статуту, і відповідне архітектурне оформлення і вбрання храмів, іконопис, церковний спів тощо. З Візантії на Київську Русь прийшла не лише

система християнських догматів, а й весь богослужбовий комплекс, що містив у собі багато елементів візантійської культури, в якій органічно поєднувалися розкішна краса і витончений спіритизм. Церемонія богослужіння у візантійських храмах мала велике естетичне значення.

Поширення християнства остаточно не скасувало глибинних зв'язків давньослов'янської культури, що ґрунтувалися на єдності людина–природа, але суттєво вплинуло на них, піднесло на новий рівень, дало імпульс для розвитку естетичної свідомості. Християнська опозиція бог–людина не могла відразу бути прийнятою у всій її візантійській глибині і витонченості. Вже перші враження від християнської культури засвідчили, що люди краще сприймали саме естетичний аспект цієї опозиції. Більше того, саме розвиток художньої культури і естетичної свідомості сприяв поглибленому сприйняттю релігійно-філософських ідей християнства. Християнство було сприйняте, перш за все, на рівні естетичному, естетичної свідомості, і саме на тому рівні Київська Русь найбільш плідно розвила свою духовну культуру.

Важливим аспектом естетичної діяльності, що формується із прийняттям християнства, є архітектура та іконопис. Коли Київська Русь почала процес будівництва храмів, у східній церкві поширеною була так звана хрестово-купольна конструкція, яка виходить із ідеї храму як корабля, що спрямований на схід. Храм мислився як символ краси, символ гармонійної організації хаосу життя силою слова Божого. Навіть зовнішні пропорції храму визначають ідею гармонії, що водночас і взаємопов'язана із довкіллям, і виділяється з нього. Всередині церква мала бути напівтемною. Головне джерело світла – свічки, які могли бути зовсім погашеними, а під час святкової служби яскраво і урочисто світили, символізуючи торжество єднання із Богом. «Саме у таємниці просторових гармоній, – підкреслює Мирослав Попович, – знаходить вираз ідея нетварної сутності божественної гармонії, відсутності у Божого розуму, духу і волі образного, тварного, матеріального вигляду. Естетика організації сакрального простору є продовженням його символіки і втіленням богословських ідей»⁴.

Спорудження славетної Софії Київської всеохоплюючого впливу на естетичну свідомість і естетичну діяльність. Краса цього храму здавалася неземною. Власне саме таке враження й мав справляти собор, бо високе мистецтво, звернене до людських емоцій, ефективно посилювало віру, допомагало богослов'ю, що апелює до розуму.

Інший спосіб викликати благоговіння полягав у використанні ікон. Перші християни так називали святих, протиставляючи їх «ідолам», язичницьким зображенням. Відтак словом «ікона» стали називати станкові зображення,

прагнучи відрізнити їх від фресок та мозаїк. Ікони поширювалися по приватних оселях, де ставали найціннішою в родині спадщиною. Кожен із цих нових різновидів мистецтва попервах зазнавав впливу грецьких зразків. Та з часом майстри навчилися поєднувати в цих жанрах і місцеві елементи, створюючи дедалі виразніший власний стиль.

Ідея сакрального живопису базується на принципі, що не живописний образ є образом реального світу, а навпаки – світ є образом вічного. Перспектива в іконі не відповідає перспективі людського сприйняття. Простір ікони відкривається, а не закривається. В самому храмі і у кожній конкретній іконі гармонія світла і тіні взаємодіє з гармонією кольорових сполучень. Процес утвердження християнства на Русі супроводжувався формування національних традицій у образотворчому мистецтві, яке на початку свого зародження існувало у формі іконопису та монументального живопису. Основні риси візантійської художньої творчості були перенесені на східнослов'янську культуру. В міру набуття давньоруським іконописом самостійного розвитку, національного забарвлення традиції візантійської іконографії послаблюються.

Невід'ємною складовою церковної служби є музика. Церковний спів прийшов на Русь разом з християнською релігією із Візантії як досить струнка і довершена система, обґрунтована догматикою християнства. Руська православна церква перейняла грецьку богослужбову традицію, яка виключала використання інструментальної музики.

Весь подальший розвиток культової практики Руської православної церкви йшов шляхом максимального пристосування запозиченого у Візантії церковного співу до національної своєрідності пісенної культури східних слов'ян. Візантійській богослужбовий спів набував слов'янського забарвлення. У грецькі церковні наспіви поступово включалися елементи народної пісні, яка була тісно пов'язана з основним видом трудової діяльності східних слов'ян – землеробством, а також із сімейно-побутовою сферою.

Це привело до того, що у руському православ'ї утвердився спів, в основі якого був відомий київський знаменний розспів. Він являв собою перехідну форму від візантійської традиції до слов'янської.

З огляду наведеного вище можна стверджувати, що вже за часів Київської Русі спостерігалися досить високі вимоги до таких естетичних категорій, як прекрасне, піднесене, гармонійне, благородне. Важливим етапом у видозміні естетичних поглядів є введення у Київській Русі християнства, яке сильно відбивалося у подальшому на естетиці у різних галузях людської діяльності в Київській Русі.

У давньоруському мистецтві дуже важливу роль відіграє канон, який сприяє збереженню традиції. Система християнського світосприйняття і світорозуміння на канон поклала завдання створення системи символів, яка була адекватною культурі свого часу. Канон, який є основою символу, як правило, не є носієм естетичного значення. Останнє виникає на його основі у конкретному творі. Сутність естетичної творчості в культурах канонічного типу полягає у тому, що митець, добре обізнаний із канонічною системою, міг зосередити свої творчі зусилля на вирішенні естетичних завдань.

Наслідком канонічної обрядовості стало формування своєрідного художнього етикету, який був заснований на досить чітких уявленнях про те, як повинні здійснюватися події і як художник повинен зображувати образи, обставини. При цьому головне значення надається не індивідуальним, а загальним характеристикам людей.

Давньоруській естетичній свідомості притаманна соборність, тобто позаособовий характер. Це усвідомлення собору духовно близьких людей, що досягли єдності як один з одним, так і з Богом. З ідеєю соборності пов'язана принципова анонімність руського мистецтва. Давньоруські іконописці, книжники не вважали себе авторами своїх творів, а лише виконавцями вищої волі, тими, кого направляє соборна свідомість православної церкви. Їх шанували за майстерність перекладу духовного знання на мову мистецтва.

Важливою особливістю давньоруської естетичної свідомості є її здатність відчувати, сприйняти і переусвідомити досягнення візантійської і античної естетичної культури. Саме ця здатність до засвоєння інших культур, інтерес до них є переконливим свідченням про високий рівень культури самої Київської Русі, яка, до речі, зазнавала не лише візантійського впливу. Адже Київська Русь межувала з багатьма країнами і вела з ними торгівлю, тому її культура відчувала вплив культур народів західної Європи, а також південного Кавказу, Закавказзя та інших. Перебуваючи в таких умовах, культура Київської Русі все ж має самостійність, хоч і була відкрита різним впливам та взаємодіям.

В культовій архітектурі, монументальному живописі, іконописі, книжковій мініатюрі, мозаїці Київська Русь, спираючись на візантійські та елліністичні традиції, пішла шляхом створення творів великого естетичного рівня. Високий рівень давньоруського мистецтва засвідчується тим, що воно вийшло далеко за межі своїх земель. Художня культура Київської Русі стала тією основою, на якій формувалась і розвивалась естетична думка України.

Історико-філософські та естетичні студії культури Київської Русі далекі від свого завершення. Було б передчасно робити остаточні висновки стосовно загальних типологічних рис і особливостей естетичної діяльності. Однак, окресливши тенденції естетичної традиції, що зароджувались в ті часи, можна виділити такі її характерні ознаки: єдність етичного і естетичного, духовність і піднесеність, соборність, канонічність. Але в культурі Київської Русі вони набувають конкретного змісту, переплітаються з дохристиянськими традиціями. В результаті виникає самотутня система художньо-естетичного освоєння світу.

Художня культура Київської Русі стала тією основою, на якій формувалась і розвивалась естетична думка України.

1. Лустенко А. Ю. Хронотоп Київської Русі як соціокультурний феномен: Монографія / Лустенко А. Ю. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006.
2. Шелюто В. М. Естетизм сакрального: Монографія / Шелюто В. М. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007.
3. Киричок О. Б. Біля джерел української світськості: засади дружинної етики в культурі Київської Русі / Киричок О. Б. – Полтава, ПДАА. – 2005.
4. Попович М. В. Нарис історії культури України. / Попович М. В. – К.: АртЕк, 2001.
5. Бычков В.В. Русская средневековая эстетика IX–XVII века / В. В. Бычков. – М.: Мысль, 1995.
6. Горський В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси IX – нач. XII вв. / Горський В.С. – К.: Наук. думка, 1988.– С. 117.
7. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. / Грушевський М.С. – К.: Либідь, 1993. – Т. II.
8. Москалюк В. М. Мова як естетичний простір української культури / Москалюк В. М. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008.
9. Салій А. В. Віра як гносеологічна категорія в філософії Мартіна Бубера та Лева Шестова. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук / шифр спеціальності 00.09.05. – Дніпропетровськ.

SUMMARY

Lidiya Kystareva

The present article is devoted to the problems concerning Christianity influence on the development of aesthetic activity and aesthetic consciousness of Kyiv Russ. The aesthetic traditions arising in that period are considered.

Keywords: Aesthetic consciousness, aesthetic activity, art, philosophy, art culture.